

«Ιστορία και Ανθρωπολογία»; ΕΝΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

ΝΟΡΑ ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ χρόνια βλέπουμε να διαμορφώνεται στην Ελλάδα ένα ρεύμα ιστοριογραφίας (δυστυχώς δεν μπορούμε καθόλου να πούμε το ίδιο και για την ανθρωπολογία) που με θεωρητικά κείμενα, με ερευνητικά προγράμματα, με συνέδρια και με κάθε πρόσφορο δημόσιο τρόπο διακηρύσσει την πίστη του στα ιδανικά της ιστοριογραφίας των *Annales* και –οπωσδήποτε πιο περιορισμένα– στα ιδανικά της βρετανικής (μαρξιστικής) κοινωνικής ιστορίας. Στο ιδανικό, για να κυριολεκτούμε: τη σφαιρική ή συνολική ή δομική ιστορία, την ιστορία των αντιθέσεων: την ιστορία της καθημερινότητας, την ιστορία των νοοτροπιών, την ιστορία των συχνοτήτων: δηλαδή, με δυο λόγια, την ιστορία των ανθρώπων. Εκείνη την ιστορία που οδηγείται, εκ των πραγμάτων, στην ανθρωπολογική της εκδοχή, ακόμη και όταν δεν αναγνωρίζει τις οφειλές της ή τις υπόγειες διασυνδέσεις της με την ανθρωπολογία: η σχέση της ιστορίας με την ανθρωπολογία σ' αυτό το επίπεδο θα έπρεπε να θεωρείται περίπου αυτονόητη.

Ας υποθέσουμε όμως, προς στιγμήν, πως τα πράγματα δεν είναι και τόσο σαφή: και πως τα εισαγωγικά και το ερωτηματικό στην *Ιστορία* και την *Ανθρωπολογία* του τίτλου πρέπει να εξηγηθούν: και πως η αφορμή (αν υπάρχει πραγματικά τέτοια) που δίνει η *ελληνική περίπτωση* του υποτίτλου πρέπει να τεκμηριωθεί. Είναι φυσικό άλλωστε να ρωτήσει κανείς, γιατί όχι *Ιστορία και Ανθρωπολογία*, τη στιγμή που συσχετισμός των δυο αυτών επιστημών φαίνεται, αν όχι ιδανικός, τουλάχιστον νομιμοποιημένος από όλες εκείνες τις πρακτικές που συνδυάζουν επιστήμες, και δη κοινωνικές επιστήμες: πρακτικές που υποστηρίζονται θεωρητικά από την καθ' αποκλήν απαρίθμηση των ωφελημάτων τα οποία συναποκομίζει η ανάλυση όταν εφαρμόζει τη μέθοδο του «ενοφθαλμισμού» από τη μια επιστήμη στην άλλη.

Φυσικά, το «γιατί όχι;» θα το ρωτούσε κάποιος (υποτιθέμενος για τις ανάγκες αυτού του σημειώματος, ωστόσο υπαρκτός στο ακαδημαϊκό προσκήνιο) εφησυχασμένος μελετητής, που θα ήθελε όμως να ξανοιχτεί κάπως από τα στενά όρια της ακαδημαϊκής εξειδίκευσης. Ένας τέτοιος μελετητής, υποθέτουμε πάλι, θα αποδεχόταν την επιστημολογική αντίληψη που υποκρύπτεται σε εισαγωγικά (ή θεωρητικά) κείμενα και μαθήματα, από

τη μια μεριά, για την *Ιστορία* και την αφ' υψηλού αναγνώριση των σχέσεών της με τις άλλες επιστήμες, άρα και την *Ανθρωπολογία*: και, από την άλλη, και πολύ πιο ευκρινώς, για τη νεόκοπη *Ανθρωπολογία* και την εναγώνια διεκδίκηση των σχέσεών της με τις άλλες επιστήμες, και μάλιστα με την *Ιστορία*. Αυτός ο υποθετικός μελετητής θα προσεταιριζόταν τούτη την αντίληψη ακριβώς επειδή, έχοντας περιορίσει στο ελάχιστο τους επιστημολογικούς του προβληματισμούς, θα αρκούσαν εν προκειμένω σε θεσμοθετημένες καταστάσεις και θα αποδεχόταν αξιωματικά την καθ' αρχήν διαφορετικότητα ανάμεσα σε δύο διακεκριμένες, πλην όχι σαφώς οριοθετημένες, επιστήμες. Διαφορετικότητα, άρα: κατά παράταξιν σχέση, πάνω στην αμφισβησία της οποίας όμως χτίζεται ένας μεταφορικός λόγος, όπου η ορολογία της συγγένειας και της ψευδο-συγγένειας εναλλάσσεται με κατάλοιπα οργανισμικών αντιλήψεων, που έχουν συγκεκριμένη κοινωνική σημασία και, επομένως, συγκεκριμένο ιδεολογικό αντίκρισμα: από αυτές τις μεταφορές, θυμίζω: θυγατρικές επιστήμες, βοηθητικές επιστήμες, επιστήμες-υπέρτριες, κύριες επιστήμες, επιστήμες παραπαιδιά, συγγενικές επιστήμες και, βέβαια, επιστήμες που συζεύγγονται και διαζεύγγονται, μέθοδοι που υιοθετούνται, θεωρίες που γεννιούνται, τάσεις που αργοπεθαίνουν δίχως απογόνους. Η εμμονή αυτών των μεταφορών σε καθ' υπόταξιν σχήματα είναι, πιστεύω, ολοφάνερη: όπως, άλλωστε, είναι ολοφάνερη σ' αυτό το επίπεδο και η σχέση της *Ιστορίας* με την *Ανθρωπολογία*.

Από την άλλη μεριά, στο σχήμα μας έχει θέση και ένας κάπως πιο ανήσυχος μελετητής, που θα αναγνώριζε ότι ο (καθ' υπόταξιν ή, έστω, κατά παράταξιν) συσχετισμός της ιστορίας και της ανθρωπολογίας πλαστογραφεί εκείνη ακριβώς την πολυπλοκότητα που επικριρεί να περιγράψει, παγιώνοντας την σε μονοσήμαντες εκδοχές: και θα γινόταν τόσο πιο ανήσυχος όσο πιο τελετουργικός θα αποδεικνυόταν ο συσχετισμός.¹ Όχι μόνον γιατί θα ανακάλυπτε βαθμιαία τα όρια της μοναξιάς του, αλλά και γιατί (και εδώ μπορούμε να υπογραμμίσουμε τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανησυχίας του) θα έβλεπε να ξεχερσώνεται με μηχανικά μέσα εκείνο το πεδίο που τον γοήτευσε με την άγρια του ομορφιά.

Το παραπάνω (υποθετικό) σχήμα δεν

γίνεται, βέβαια, χάριν παιδιάς· τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι πραγματικά και επίκαιρα, και αποκτούν ιδιαίτερη οξύτητα όταν πρέπει να προσδιοριστεί η ταυτότητα της υπό συζήτηση σχέσης και το ελληνικό της διαβατήριο. Στο κάτω κάτω της γραφής, παρά τους ευγενείς τίτλους της και την αγλύ που περιβάλλει τη μυστηριώδη της εμφάνιση και τις ακόμα πιο μυστηριώδεις της ενασχολήσεις, η Ανθρωπολογία, στην ελληνική της τουλάχιστον εκδοχή, παίζει το ρόλο της φτωχής παρακώρης στη μεγάλη οικογένεια των Κοινωνικών Επιστημών, όπου σεβαστή μάμμη πρωτοκαθεδρεί η Ιστορία. Τίποτε δεν θα μπορούσε κανείς να καταγράψει πιο εύκολα από αυτή την «πατρωνεία» που φαίνεται, προς το παρόν, να χαρακτηρίζει τη σχέση ανάμεσα στην Ιστορία και την Ανθρωπολογία. Μια σχέση που καταδηλώνεται μ' αυτό τον μεωνυμικό τρόπο, ως σχέση ανάμεσα σε αφηρημένες έννοιες, για να κρύψει την πραγματικότητα της σχέσης ανάμεσα στους ιστορικούς και τους ανθρωπολόγους. Τους ιστορικούς και τους ανθρωπολόγους όμως, όχι την ιστορία και την ανθρωπολογία ως θεωρητικές πρακτικές – για να επιστημόνουμε μια δεύτερη ιδεολογική μετάθεση, που κλείνει κι αυτή το μάτι ειρωνικά σ' όποιον θέλει να νομίζει πως πρόκειται απλώς για ζητήματα ακαδημαϊκής ετικέτας και επιστημονικής διπλωματίας.

Πάντως το σημείωμα αυτό δεν επιχειρεί να περιγράψει την ιστορία αυτής της, αυτονόητης ή μη, σχέσης ανάμεσα στην ιστορία (καλύτερα την ιστορική έρευνα και ιστοριογραφία) και την ανθρωπολογία στην Ελλάδα. Ούτε επιχειρεί να εντοπίσει τους σταθμούς, να καταστρώσει επί χάρτου τις διαδρομές, να ανακαλύψει τους φωτισμένους πάτρωνες ή τους επαναστατημένους υποτακτικούς. Ούτε, βέβαια, στοχεύει να αποτίσει φόρο τιμής σε κάποιους καλούς που προώθησαν τις διμερείς σχέσεις ή, αντίθετα, να ψέξει και να στιγματίσει κάποιους κακούς, άτομα ή φορείς, που δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να τις προωθήσουν. Πίσω όμως από αυτή την κατ' αρχήν αρνητική αντιμετώπιση, που δεν προσφεύγει σε κάποιον από τους γνωστούς τρόπους παρουσίωσης για ανάλογα θέματα, κρύβεται μια συγκεκριμένη αντίληψη η οποία ακριβώς αρνείται τόσο την «καθαρή» Ιστορία όσο και την «καθαρή» Ανθρωπολογία. Αντίληψη σύμφωνα με την οποία το πρώτο και το βασικό ερώτημα θα ήταν: για ποια ιστορία και για ποια ανθρωπολογία πρόκειται; Αυτή η συγκεκριμένη αντίληψη στην ιστορία και την ανθρωπολογία, που ξεπερνά ακριβώς τη διαφορετικότητα τους, εξαποστέλλει το συνδυετικό ή παρατακτικό και στις βίβλους της ιστορίας.

Να μιλήσουμε λοιπόν για την ανθρω-

πολογία της ιστορίας, για την ανθρωπολογική ιστορία, για την ιστορία της ανθρωπολογίας, για την ιστορική ανθρωπολογία. Πάντως όχι για την Ιστορία και την Ανθρωπολογία. Αυτή ακριβώς η άρνηση συνιστά το πεδίο συζήτησης. Ο Ζακ Λε Γκοφ, προσπαθώντας πριν λίγα χρόνια να χαρακτηρίσει την ουσία αυτής της νέας ιστορίας που θεμελίωσαν τα *Annales*, μιλούσε για *αποαρσενικοποίηση*² της

ιστορίας. Αποαρσενικοποίηση με την έννοια της κατ' αρχήν κριτικής στάσης απέναντι σε όλα όσα χαρακτήριζαν την ακαδημαϊκή ιστορία· και, ακόμη, επιστημονική πρακτική που προσμετρά τις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες και η ίδια πράττειται. Αποαρσενικοποίηση· δηλαδή: πράξη, διαδικασία, κριτικός λόγος. Όχι αντιστροφή των ρόλων, αλλαγή φύλου ή αντιπερισπασμός. Θα έλεγα, λοιπόν, πως το ιδανικό που επαγγέλεται τούτη η νέα ιστορία την μεταπολεί σε ανθρωπολογική ιστορία· και πως η ελληνική περίπτωση της νέας ιστοριογραφίας βρίσκεται εξαρχής αντιμετώπιση με αυτά τα ιδανικά, που δεν τα παρήγαγε ένας ιθαγενής θεωρητικός λόγος και που οφείλει να τα κάνει αντικείμενο μιας θεωρητικής συζήτησης η οποία δεν έχει προς το παρόν γίνει.

Μίλησα παραπάνω για ένα (ελληνικό) ρεύμα τέτοιου είδους ιστοριογραφίας. Κυριολεκτούσα. Γιατί, αν για να διαμορφωθεί σχολή χρειάζεται κάποιος μορφής θεσμοθέτηση, το ρεύμα ωστόσο είναι εκείνο το οποίο ορμά, παρασύρει, γονιμοποιεί, μεταστρέφεται, αναστρέφεται, αλλάζει κοίτη, ξεραίνεται αλλά και προχωρά και κυλά και, με δυο λόγια, δεν μένει ποτέ το ίδιο. Οι εκφάνσεις της νέας ιστορίας στην Ελλάδα δείχνουν πως πρόκειται (ευτυχώς) για ρεύμα. Γνωρίζουμε λίγο πολύ (από κείμενα ή από προσωπικές μαρτυρίες, καθώς και από εκείνη τη δίχως συγκεκριμένη μορφή μυθολογία που συνοδεύει κάθε ιδιαιτερότητα και την

καθιερώνει ως τέτοια) τις κύριες τάσεις που συγκεντρώθηκαν γύρω από αυτό που χαρακτηρίζεται ως νεότερη ιστοριογραφία στην Ελλάδα της τελευταίας εικοσαετίας: γαλλοθρεμμένοι (κυρίως) και αγγλοθρεμμένοι (λιγότερο) ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για έρευνα μέσα σ' ένα (οφείλουμε να το πούμε) διαφορούμενο κλίμα· από τη μια μεριά, η (άκριτη) αποδοχή και ο (ανεπιφύλακτος) θαυμασμός, που άνοιξαν ταχύτατα το δρόμο στην απομίμηση και την μέσα από δοσμένα καλούπια αναπαραγωγή· από την άλλη, η με συνοπτικές διαδικασίες απόρριψη τους από το ιστοριογραφικό κατεστημένο της περιεοδολόγησης και της γενοτολογίας. Ανάμεσα σ' αυτά τα δύο άκρα είδαμε να εμφανίζονται θαυμάσιες έρευνες και θλιβερά υποκατάστατα, πικρόχολες κριτικές και ψυχτικές απομονώσεις. Στα κατεστημένα ιδρύματα, εκεί όπου παίζεται ακόμη το παιχνίδι της επιστημονικής εξουσίας, τα φρονύρια του συντηρητισμού υψώθηκαν για να αποκρούσουν με κάθε πρόσφορο τρόπο τους εισβολείς· ενώ σε άλλους χώρους (ιδρυματοποιημένους και μη) επιτράπηκε το παιχνίδι (κάποιες φορές και ο αυτοσχεδιασμός) με τα καινούρια πράγματα. Εξάλλου, οι πολιτικές και πολιτισμικές συγκυρίες της τελευταίας δεκαετιαίας επέτρεψαν τη διακίνηση και τη διάδοση των καινούριων αντιλήψεων στα ερευνητικά κέντρα, στα πανεπιστήμια και, κάποιες φορές, την (ας μου επιτραπεί η έκφραση)

προβολή τους από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.³

Ωστόσο αυτό που πραγματικά σημαδεύει το διαφορετικό θα πρέπει να το αναζητήσουμε όχι σε επίπεδο θεσμών, αλλά σε εκείνες τις πρακτικές που ξεπερνούν τη διεκδίκηση πρωτείων και βραβείων· πρακτικές που, θυμίζω, σχετίζονται με την ανίχνευση της σχέσης ανάμεσα στην ιστορική και την ανθρωπολογική προοπτική.⁴ Οι νέες μορφές ιστοριογραφίας (στην Ελλάδα και αλλού) αφορούν άμεσα τη δουλειά όλων μας. Ήδη, και όχι μόνο σ' αυτό το τεύχος-αφιέρωμα, τα αποτελέσματα είναι εμφανή, οι προσκλήσεις και οι προκλήσεις για συζήτηση πυκνές (εν πάση περιπτώσει πιο πυκνές και πιο συστηματικές απ' ό,τι θα ήλπιζε κανείς): οι δρόμοι είναι ανοικτοί, ωστόσο η συγκομιδή των πρώτων καρπών δεν μας επιτρέπει προς το παρόν να ετοιμαζόμαστε για την προσφορά λατρευτικών «απαρχών». Από την άλλη μεριά, το μονοπάτι που ξεκινά από την πλευρά της ανθρωπολογίας θυμίζει ακόμη (και ενδεχομένως: ευτυχώς ακόμη) τους αγροτικούς εκείνους δρόμους που τους περπατούν μόνο οι ντόπιοι ή και κάποιοι κυριακάτικοι εκδρομείς.

Δρόμοι και μονοπάτια που έχουν τα ορόσημά τους για να μας δείχνουν από πού ερχόμαστε και πού θα θέλαμε να πάμε. Σημάδια, όπως, λόγου χάρη, από την πλευρά της ιστορίας, το έργο του Νίκου Σβορώνου, τα προγραμματικά κείμενα του Σπύρου Ασδραχά, τα προγράμματα ερευνητικών κέντρων και επιστημονικών ομάδων, οι οργανωτικές θέσεις διαφόρων συνεδρίων και επιστημονικών συναντήσεων, διάφορες επιμέρους μελέτες. Από την πλευρά της ανθρωπολογίας τα σημάδια είναι σαφώς λιγότερα, αλλά και σαφώς πιο έντονα – καμιά φορά και δραματικά στις επικλήσεις τους προς και για την ιστορία. Θα ανέφερα μόνο τα (προγραμματικά στις θέσεις τους) κείμενα της Α. Κυριακίδου-Νέστορος για τη θεωρία της (ελληνικής) λαογραφίας, την ιστορική εθνογραφία και την προφορική ιστορία, ενώ δεν λείπουν και κάποιες επιμέρους προσπάθειες από τη δεύτερη γενιά των ανθρωπολόγων που διαδηλώνουν το ενδιαφέρον τους για την ιστορική ανθρωπολογία. (Όμως, αλήθεια, ποιος ανθρωπολόγος με ιστορικές ανησυχίες δεν θα 'θελε να έχει «δει» τον Σταμάτη Πέτρου με τα μάτια του Φίλιππου Ηλιού ή τον Παπασυναδινό με τα μάτια του Σπύρου Ασδραχά; Και ποιος ιστορικός, υποθέτω, δεν θα 'θελε, από τη μεριά του, να έχει «αναγνωρίσει» το ρομαντικό προσίμιο της ελληνικής λαογραφίας που διέγινε η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος;⁵ – Τουλάχιστον.⁶)

Πεδίο για κριτικό λόγο υπάρχει. Οι θεωρητικές και πρακτικές αναζητήσεις

για την ταυτότητα της σχέσης (των σχέσεων) της ιστορίας και της ανθρωπολογίας οφείλουν, ωστόσο, να αφήνουν πάντα ανοιχτό το ζήτημα. Άλλωστε οι ταυτότητες είναι για να ψάχνονται· όχι για να στιγματίζονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τον φέροντα. □

Υπερρόγραφη σημείωση

Το κείμενο αυτό απέκτησε (μέσα από φιλικές συζητήσεις και παρααινέσεις που μόνον εμένα ωφέλησαν και που, δυστυχώς, δεν ήμουν πάντα σε θέση να τις αφομοιώσω δημιουργικά) την οριστική του μορφή τον Αύγουστο που μας πέρασε. Βλέπω τώρα, δυο μήνες αργότερα, τα δοκίμια. Στο μεταξύ έχουν αλλάξει πολλά.

Κάθε κείμενο – το έχουμε πια μάθει καλά – έχει τα συγκεκριμένα του· και όταν γράφεται και όταν διαβάζεται. Αυτά είναι που, στην πραγματικότητα, ελέγχουν την υπόστασή του – όπως, άλλωστε, ελέγχουν και τα πάντα. Έτσι θα 'να. Μόνο που κάποιες καταστάσεις δεν υποτάσσονται σε κανέναν έλεγχο, προσωπικό ή κοινωνικό. Μας ξεπερνούν· όπως και τα χρόνια και οι φίλοι μας και η ζωή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από αυτή την άποψη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τελετουργική η, θεσμική πια, διασύνδεση της νεότερης ιστορίας με τη λαογραφία στα Τμήματα Ιστορίας και Αρχαιολογίας των Α.Ε.Ι.: Η λαογραφία τα «δικά της», η ιστορία τα «δικά της» (και η ανθρωπολογία, όπως αναφέρεται, μήλο των Εσπεριδών). Τελετουργική, μέχρις αποδείξεως του εναντίου. Όπως, άλλωστε, θα κινδύνευε να χαρακτηριστεί τελετουργική, προς το παρόν, και η «εξειδικευμένη» απομόνωση της ανθρωπολογίας στο νεοιδρυθέν (σε επίπεδο προπτυχιακών σπουδών) Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου. Απ' την άλλη μεριά, στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ. (και παλαιότερα στη Φιλοσοφική Σχολή) έχουν γίνει κάποιες σαφείς προσπάθειες να αναζητηθεί ο λόγος της διασύνδεσης ιστορίας και λαογραφίας/ανθρωπολογίας με συνδυασμούς στα μαθήματα, στις μεταπτυχιακές σπουδές, στην έρευνα, στις δημοσιεύσεις. Το παράδειγμα της Φιλοσοφικής Σχολής της Θεσσαλονίκης δεν είναι, κατά τα φαινόμενα, μοναδικό· η ύπαρξη παρόμοιου προβληματισμού, από την πλευρά τουλάχιστον της ιστορίας, διαπιστώνεται και στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης και στο Πανεπιστήμιο του Ιονίου. Ωστόσο η επιτυχία του πειράματος δεν είναι, βέβαια, εκ των πραγμάτων εξασφαλισμένη.
2. Jacques Le Goff, «L'historien et "l'homme quotidien"», στο *Histoire et Ethnologie (Mélanges à l'honneur de Fernand Braudel II, Méthodologie de l'histoire et des sciences humaines)*, Toulouse (Edouard Privat), 1973. Demasculinisation = αποαρσενικοποίηση; αποαρρενοποίηση; (Πάντως ο όρος μας καλεί να σκεφτόμαστε.)
3. Η προβολή των αντιλήψεων αυτών υπήρξε άλλοτε συντονισμένη και άλλοτε σπασμωδική. Την ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση των χρόνων της δικτατορίας ακολούθησε, στη

φάση της μεταπολίτευσης (και, από κεκτημένη ταχύτητα, στην τετραετία της κυβέρνησης Νέας Δημοκρατίας), η «πεπαισμένη» εισβολή των νέων εξ Εσπερίας αντιλήψεων, που όμως δεν συνάντησε πάντα εκτεταμένο χώρο υποδοχής. Στην οκταετία του ΠΑΣΟΚ, η πρόσκληση για «αλλαγή» αιωρήθηκε ανοιχτή, ο χώρος υποδοχής διευρύνθηκε, οι προσπάθειες των φορέων των νέων αντιλήψεων στις κοινωνικές επιστήμες υπήρξαν οργανωμένες και επίμονες. Οι συρμοί, βέβαια, δεν είναι πάντα το επιφανόμενο· βαθύτερων αλλαγών (για ένα ελάχιστο δείγμα που επιβεβαιώνει, νομίζω, αυτή την διαπίστωση, ας έχουμε κατά νου ορισμένα από τα βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται ακόμη στη μέση εκπαίδευση για τις κοινωνικές επιστήμες και την ιστοριογραφία). Αυτή όμως είναι η μια όψη του νομίσματος· γιατί, από την άλλη, η ύπαρξη ανοικτού χώρου εννοεί, επίσης, την περίσκεψη και το διάλογο και επιτρέπει, γενικότερα, την παραγωγή γνώσης και την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών.

4. Τέτοιες, έμμεσες όμως, πρακτικές θεωρώ· διάφορα συνέδρια, συμπόσια, συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης, επιστημονικές συναντήσεις και ανοικτές συζητήσεις που έγιναν την τελευταία δεκαετία. Έμμεσες, γιατί σε καμία περίπτωση, απ' όσο τουλάχιστον μπορώ να κρίνω, είτε ως αυτήκοος μάρτυρας είτε ως αναγνώστης, η σχέση αυτή δεν αποτέλεσε συγκροτημένο αντικείμενο συζήτησης· παρ' όλο που στην πράξη καταγράφηκαν ορισμένα από τα αποτελέσματα αυτής της σχέσης.
5. Σταμάτης Πέτρον, *Γράμματα απ' το Άμστερνταμ*, επιμέλεια Φίλιππου Ηλιού, Αθήνα (Ερμής: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη) 1976. Σπύρος Ασδραχάς, «Η οικονομία και οι νοοτροπίες: Η μαρτυρία του Χρονικού των Σερρών του Νεκταρίου Τέρπου και του Αργύρη Φιλιππίδη», *Τετράδια εργασίας 7 (Σεμιναριακά μαθήματα)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1984. Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Αθήνα (Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη) 1978.
6. Εδώ δεν ισχύει το φαινομενολογικό αξίωμα της «και τα λοιπά» υπεκφυγής: το «τουλάχιστον» δεν αναφέρεται σε κάποιους «κ.ά.». Αναφέρεται σε κάποια ερωτήματα που πρέπει να τεθούν και που αφορούν κυρίως τον ιδεολογικό χαρακτήρα της ιστορίας και της ανθρωπολογίας και, βέβαια, της λαογραφίας. Γιατί άραγε η «ελληνική παραλλαγή» του *Histoire, Anthropologie, Folklore* θα έπρεπε να είναι *Istoria, Anthropologia, Folklor* (στο: Ruggiero Romano, *Πού οδεύει η ιστορία; Αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Αθήνα [Μνήμων] 1988). Και γιατί, για να μείνω στο ίδιο δείγμα, θα πρέπει η έκρηξη «Και προς τι, διάβολε, το διεκδικούν οι οπαδοί της ιστορικής ανθρωπολογίας;» (ό.π., σ. 91, σημ. 10 – η διεκδίκηση αφορά τη μελέτη του J. Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Paris 1981) να γίνεται πολεμική ιαχρή σε μάχες με φανταστικούς ή και πραγματικούς εχθρούς για τη διεκδίκηση οχυρών που βρίσκονται ήδη κάπου στα μετόπισθεν;